

הרב יצחק ס"ן

"אוצרנו"

קונטרס תשובות ראשונים בענין

קריאת שמע של ערבית בבית הכנסת מבעוד יום

במשנה ברכות (ב, א) מאימתי קורין את שמע בערבין, משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. ומתוך הגמרא מתבאר שהכוונה לצאת הכוכבים. ורבן של ישראל רש"י שאל על מנהגינו שמתפללים תפלת ערבית עם קריאת שמע והברכות מבעוד יום. ותיירץ מה שתיירץ. מתוך דבריו משמע שמנהג קדום הוא עוד מזמן תלמוד הירושלמי. בדברי רש"י התקשו תוספות ועוד ראשונים, יש שתירצו דבריו, ויש שחלקו עליו, כל אחד לפי דרכו. והנה פירושי הראשונים ע"פ סדר המסכתא ידועים לבאי בית המדרש, אבל תשובות הראשונים אינם כ"כ ידועים. וגם בדבריהם ישנם דברים הטעונים בירור. לפיכך ריכזנו כאן קונטרס תשובות ראשונים בענין הנ"ל, השוונו דבריהם למובא בשםם בראשונים אחרים, וביררנו לדעתנו דבריהם. אנו תקוה שריכוז תשובות הנ"ל יחד עם דברים שהתחדשו בהם תיתרמו בעז"ה ליותר הבנה בסוגיא. כותרות בגליון וחלוקה לקטעים וסעיפים, מעשה ידי העורך. הבאנו גם חלק מהערות מהדירים קודמים הנוגעים לעניינינו.

סימן א) שלש תשובות רבינו תם.	סימן ד) תשובת הרי"ד.
סימן ב) הראב"ן סימן קכב וסימן קעא.	סימן ה) תשובת הראב"ד.
סימן ג) אור זרוע סי' א.	סימן ו) שו"ת מן השמים סי' יט.

סימן א

שו"ת רבינו תם

קריאת שמע בבית הכנסת אחר פלג המנחה

לפנינו שלש תשובות המיוחסות לר"ת, ולכאורה לענין פשט בירושלמי יש סתירה ביניהם, ובין המובא בתוס', אבודרהם, ושאר ראשונים. עי' בהערות. בתשו' אלו אין קושיותיו על רש"י המובאות בראשונים.

והריני כותב לכם את לשונו אות באות, וזהו לשון הרב ז"ל

הלכה כר"י ותפלת ערבית. וכן ק"ש אחר פלג המנחה, ולא נכון המאחרים עד צאת הכוכבים, וכן האוכלים לפני כן. ישוב מדברי המשנה. והסבר בר"מ ור"י. ודברי הגמ' דרישא של המשנה ר"א היא.

על המאחרים להתפלל עד לאחר סעודתם לקרוא את שמע, עוברים הם על דברי חכמים, כדאיתא בריש מסכת ברכות (ז, ג) שלא יאמר אדם אוכל קימעא ואישן קימעא, וכן המאחרים עד שתחשך וקורים ומתפללים ואוכלים לא יפה הם עושים שנראים כעושים אותו חול [מ]אחר שעשוהו קודש,

¹ הובא בספר מגן אבות למאירי ענין יא בשלימות, וכן בתורתן של ראשונים לרח"ס הורוויץ ח"א עמוד 51 סי' כ בשם "לרבינו יעקב", וחלק ממנה בשו"ת הרי"ד סי' קטז בשם ר"ת, ובס' ערוגת הבושם לר"א ב"ר

ומנהג² אבות תורה היא בכל הלכה רופפת (ירושלמי פ"א ס"ז ה"ב). וראיות³ יש לקרוא את שמע ולהתפלל משעת אחת עשר[ה] חסר רביע, דהיינו שעה ורביע קודם הלילה, דאיקרי ערב לגבי קריאת שמע ותפלת ערבית, דהלכה כר' יהודה [דאמר תפילת המנחה עד פלג המנחה], ודייקי[נן] (נרכות כ. א.) הלכה כותיה, מדרב צלי של שבת בערב שבת ואמוראי ותנאי טובא, מכלל דמההיא שעתא ערב הוא לקריאת שמע⁴ ולתפלה. ומתניתין דריש ברכות (ג. א.) דיהיב שיעורא משעת צאת הכוכבים ר' אליעזר (הא אתי נמי) [היא⁵, אי נמי] כמאן דאמר עני וכהן חד שיעורא הוא⁶, ולית הילכתא כותיה אלא קיימא לן כר' יהודה דהכא⁷ דקאי כר' מאיר דפירקא קמא (ג. ז.) דיהיב שיעורא

עזריאל ח"ב עמוד 4 בשם "לשון ספר הישר" (ועי' אהול מועד דף כא, א' "זכס" פ"א לר"י יעקב חולק נזה". ותיבות "ונראה שכל הפרשיות וכו'" הם דברי אהול מועד). העתקה שלנו עיקרו ממגן אבות (מהד' ר"י כהן, עמ' קיג) עם כמה תיקונים קלים ביותר, ובסוגר השלמות משאר מקורות הנ"ל.

² מכאן בערוגת הבושם. וז"ל ערוגת הבושם לפני הביאו תשובת ר"ת:

אמרין בירושלמי (נרכות פ"א הל' א.) הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו, א"כ למה קורין אותה בבית הכנסת אמר ר' יוחי אין קורין אותה בבית הכנסת אלא כדי לעמוד בתפלה מתוך דברים של תורה. ותו ירושלמי בגמ' וחכמים אומרים עד חצות תני הקורא ק"ש (קודם צאת הכוכבים לא יצא (כנ"ר) ט"ס וכפול מלמעלה וז"ל בירושלמי המוכח לקמן נחשו ר"ת מהמיוזיס)). ויש מי שאומ' (רש"י) שיוצא במה שקורא על מיטתו, ויוצא ידי חובת ברכות שבבית הכנסת, אעפ"י שהיו מבעוד יום, מדתנן (יג. א.) היה קורא בתורה והגיע זמן ק"ש אם כיון לכו יצא ואוק' בקורא להגיה, ואמרין בירושלמי (סס פ"ב הל' א.) הדא אמר' ברכות אין מעכבות, אם לא אמרן עם ק"ש אלא אפי' קודם או אחרי כן. ולא מילתא היא, שהרי על מיטתו אינו קורא רק פרשה ראשונה, ואפי' לפר"ח (אולר הגאונים פ"ח עמ' 2) שקורא עד פרשת ציצית, פרשת ציצית אינו קורא. ומה שאומ' שיוצא בברכות שבבית הכנסת טעות הוא, דהא דקאמ' בירושלמי דברכות אין מעכבות, דווקא שיאמר אחרי כן בזמן ק"ש, אבל קודם זמן ק"ש פשיטא דאינו יוצא, דומיא דמתניתין היה קורא והגיע זמן ק"ש אם כיון לכו יצא, הקורא להגיה. דבר פשוט שלא אמר ברכות קודם שהגיע זמן ק"ש אלא אחרי כן (נדומה לזה נריט"א מהד' מוסד הר"ק עמ' י. ועי' תר"י ומאירי). ואפילו כשיאמר ברכות בזמן ק"ש דווקא שלא הפסיק בדבר שיש בו היסח הדעת. ועוד מקשינן היכי מצי למימר דק"ש שעל המיטה עיקר, הא לא קיי"ל כר' יהושע בן לוי דאמר תפילות כאמצע תיקנום, אלא כר' יוחנן דאמ' ק"ש דערבית ואחר כך תפילה. ור"ת ז"ל פסק שהקורא מבעוד יום יצא ידי חובתו, שהרי הלכה כר' יהודה דתפילת המנחה עד פלג מנחה קטנה, היינו עד י"א שעות חסר רביע, ומכאן ואליך זמן תפילת ערבית.

ואח"כ שם ההמשך כאן.

³ מכאן בשו"ת הרי"ד.

⁴ דעת ר"ח (בראב"ן סי' קעא [הנח לקמן נס' ז], ראבי"ה סי' א, ואו"ז סי' א) דרב גם קרא ק"ש. ושיטת ר"ת דיצא ידי חובת ק"ש, ומוכרח הוא אי פסקינן כרבי יוחנן (כדלקמן) דצריך להקדים ק"ש וברכותיה לשמונה עשרה.

⁵ עי' שו"ת הרי"ד סעי' ד. ⁶ עיי' סעי' ה.

⁷ קיימא לן כר' יהודה דהכא דקאי כר' מאיר. כתב ערוגת הבושם שם:

"וז"ל ה"ר שמחה ז"ל, לא מצינא למיקם עלה דמילת' דפר"ת, דקיי"ל כר' מאיר דיהיב שיעורא משעת טבילת הכהנים, דהא ר' מאיר סבר כר' יוסי דאמ' בין השמשות כהרף עין ובפ' בא סימן (נדב ג. ז) פליגי תנאי איכא למ"ד שלים בין השמשות דר' יהודה ומתחיל בין השמשות דר' יוסי ואיכא למ"ד בין השמשות דר' יוסי מישך שייך בדר' יהודה, בין למר ובין למר בין השמשות דר' יהודה לר' יוסי כהנים טובלים בו, כדאיתא בבמה מדליקין (שנא לה, א.), הרי שיעור לכל היותר בג' חלקי מיל ביום והיכי מצי למיקרי ק"ש שעה ורביע [ביום], דאפי' לר' יהודה כהנים טובלים בו, ואמרין בריש ברכות (ג. ז) שפיר קאמר ליה ר' יהודה והלא כהנים מבעוד יום טובלין,

משעת טבילת הכהנים, ור' יהודה לא פליג עליה אלא [משום] דבין השמשות דיליה שלשה חלקי מיל, וטבילה קודם לכן, דהיינו יותר משעה ורביע, אבל אי לאו הכי לא הוה פליג עליה [ד]קא מהדר [ליה] לר' מאיר והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים, ואהדר ליה [ר' מאיר] וכו', וקיימא לן כרב דצלי של שבת [בערב שבת], וכן לחול וכל שכן לכתחילה נמי, וקיימא לן כר' יוחנן (נרכות ד. ג.) דקורא את שמע ומתפלל⁸, ומדברי שניהם נלמוד, ואע"ג דקאמר (סו. כו. ה) דעבד כמר עבד דמשמע דוקא דיעבד, האי עבד לכתחלה הוא מדקאמר בתרוייהו⁹ עבד¹⁰.

ופירש¹² רבי חננאל ז"ל בפרק [תפלת ה] שחר דכי היכי דרב צלי של שבת בערב שבת ושל מוצאי שבת בשבת כך היו מתפללין אף בחול, ורבנותא אשמועי' דאפי' מקודש לחול ומחול לקודש היו מקדימין להתפלל¹³, וכן נראה, ואף המנהג כן. ועל דא אנא סמיך והמשנה נקרא

דברי ר"ח, וקיי"ל כר' יוחנן, ולא כרבי'ל. וסומכים אנו כאן על הבבלי ולא על הירושלמי.

אלא לר' יהודה אין לקרות בבין השמשות דיליה דלית' אלא ג' חלקי מיל וכ"ש בשעה ורביע ביום. ואי אית לן למיסמך אדשמואל, דאמ' בפ' תפילת השחר (נרכות כו. ג.) מתפלל אדם של מוצאי שבת ואומ' הבדלה על הכוס ואית לן למימר דקיימא לן כמ"ד ק"ש דרבנן בפ' מי שמתו (נרכות כה. א.) ועי' צנליון שס ד"ג אר"י אמר שמואל. ואולי כוונתו כיון דרבנן היא סמכין אשאר תנאי המקדימים זמן ק"ש, וכי נשית הראש כלל ד ס"ה) ואפי' לר' אלעזר דאמ' [ספק] קרא ק"ש ספק לא קרא חוזר וקורא, פי' רשאי לקרות דפסוקי נינהו, כדאמ' בהמוכר את הספינה (נ"ג פג. א.) גבי מקרא ביכורים, דלא הפסיד כאדם שקורא בתורה (עי' רש"י סו.), אבל תפילה דברכות הן אינו חוזר ומתפלל דעובר משום לא תשא ולא מטעני דזה דאורייתא וזה דרבנן, וסתמא דתלמודא נמי פריך בפ' מי שמתו (נרכות כה. א.) ק"ש דרבנן היא, ואפילו למ"ד ק"ש דאורייתא דילמא זמן קריאת', זמן שכיבה וקימה, מדרבנן, דבפ' מי שמתו (סו.) פריך למ"ד ק"ש דרבנן מובשכבך ובקומך ומתרץ ההיא בדברי תורה כתיב, עד כאן דברי הר' שמחה ז"ל (עי' לקמן נשית כרי"ד סעי' ג.) הנה לר"ת דבין השמשות דר' יהוד', דהוא זמן טבילת כהנים קדים לשעה ורביע ובפ' במה מדליקין אמרינן דבין השמשות דר' יהודה ג' חלקי מיל, ואיכא למ"ד שני חלקי מיל קודם לילה. ואי לאו דאמר ר"ת הכי לא הוה קשה ליה, דהא מצי לפרש, דהא אמ' ליה ר' יהודה לר' מאיר הלא כהנים מבעוד יום טובלין, דה"פ לדידך דסברת דתפילת המנחה עד הערב, א"כ עד צאת הכוכבים יום הוא, והיכי קאמרת דזמן ק"ש בשעה שהכהנים טובלין והלא כהנים מבעוד יום הם טובלין, מה שכתבתי לדידך דסברת וכו' דת"ק דר' יהודה דסתם משנה דתפילת השחר (כו. א.) דתפילת המנחה עד הערב ר' מאיר היא."

ועי' תוס' והרא"ש דתירצו כן בר"ת, אבל לא יחסוהו אליו, וברשב"א הביאו 'והקשו בתוס' לדברי ר"ת וכו' ודחקו עצמן וכו'."

⁸ ע"כ הועתק בערוגת הבושם. אח"כ דילוג, וההמשך באמצע קטע הבא.

⁹ ר' יהודה ור' יוחנן, וברי"ד הנוסח "שלשתן", וע"ש בהערה.

¹⁰ ברבי יהודה וגם בדרבנן תיבת "עבד".

¹¹ ע"כ בשו"ת הרי"ד.

¹² קטע זה (עד תיבות קריאת שמע ואח"כ וכו'), אשר במגן אבות ותורתן של ראשונים, אינו ברי"ד ולא בערוגת הבושם, אבל עי' או"ז וראבי"ה דהביאו דברי ר"ח אלו.

¹³ נר' דעד כאן דברי ר"ח, וכעין זה באו"ז בד"ה ולקמן, ודלא כעורך ליקוטי ר"ח ברכות (עמ' נו-נז) אשר הביא כל קטע זה בשם ר"ח, ודילג מה שהוזכר כאן בהמשך שם רבי שלמה (רש"י), וע"ש בהערה 73.

הדיוט, ומעניות דעת [הם] עושין תורה כשתי תורות ומחמירין בקלות ומקילין בחמורות, וכרבי יוחנן קיימא לן דאמר [קורא] קריאת¹⁴ שמע ואחר כך תפלה, ולא כר' יהושע בן לוי דאמר תפלות באמצע תקנום, דהא תניא כוותיה דר' יוחנן, ושעה ורביע או פחות יש לצמצם שלא להקדים יותר משעה ורביע. והאי דפריש בירושלמי, ורבינו שלמה ז"ל מייתי לה בריש מבילתא, הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו וכו' ההיא לדעת המשערים (לצאת) [מצאת] הכוכבים נאמרה, ואנו על תלמוד שלנו נסמוך¹⁵, כמו שפירשתי, שמותר להקדים שעה ורביע בין לקרית שמע בין לתפלה, עכ"ל רבינו יעקב.

תשוב' שני' לר"ת בהנ"ל. מחזור ויטרי עמ' 77.

לא פסקין כירושלמי הנ"ל. ור"ת השיב על זה, ועל ק"ש ששאל על פי שאילתו. עשה תלמוד ירושלמי עיקר ותלמוד שלנו (תפלה) [טפלה], שסובר שק"ש שעל מטתו עיקר¹⁶. וזאת לא תהיה שב[מ]קום שתלמוד ירושלמי חולק על שלנו דחינן ליה ומדחי¹⁷, שכך שנינו (ז. נ) אע"פ שקרא אדם ק"ש בבית הכנסת מצוה לקרותה על מטתו, משום שנאמר ובשכבך¹⁸. ומצינו למדין שאותו של בית הכנסת עיקר, ותוציא יקרי לאור, ותאור באור החיים, יעקב בר' מאיר.

¹⁴ מכאן בערוגת הבושם. ¹⁵ על תלמוד שלנו נסמוך. אינו מישב הירושלמי לשיטתו, אלא כתב דלא פסקין כמוהו. וכן משמע במחזור ויטרי דהלן. אבל בתוס' הביאו בשם ר"ת דשם מיירי לפני מנחה (או ערבית, עי' לקמן בהערה בתשו' ר"ת מהחידושים, וברשב"א בשמו קודם לכל תפילה) כעין מנהגנו באשרי. בראבי"ה הובא כן בשם "ויש שאמרו". באו"ז וראב"ן אינו מוזכר. גם במגן אבות מלבד דברי ר"ת כלפנינו, רק הביא סברה בדומה לזו קודם מעריב מתלמידי הרמב"ן שהתוכחו עמו. ולכאורה טעם תוס', שלפירוש רש"י ברור שהירושלמי סובר כרבי יהודה לענין תפלה ומוכרחים אנו לחלק בין ק"ש לתפלה, ולזה אין לר"ת ראי' מפורשת מהבבלי דלא מחלקין, אבל לפרושם דאירי במנחה (כ"כ בראבי"ה) אין הוכחה לחלק בין תפלה לק"ש. אבל עי' בתשו' ר"ת הנ"ל.

¹⁶ שסובר שעל מטתו עיקר. יתכן שכוונת ר"ת לשואל הסובר כן, או לירושלמי שהביא רש"י, ומסכים ר"ת לדברי האו"ז בתחילת סי' א, או לירושלמי שהביא רבי' שב"ט בראבי"ה. ועל זה כתב ר"ת דפסקין כבבלי, וכתשובתו הקודמת.

¹⁷ משמע שאינו מעמיד הירושלמי במנחה וק"ש שלהם כמו אשרי. וזה כמו תשובה הקודמת, עי' מש"כ בהערה.

¹⁸ ל"מ נוסח כזה, ולפנינו בגמ' "אמר רבי יוסי מאי קרא רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבם ודומו סלה". ופרש"י "אמרו בלבבכם, מה שכתוב על לבבך (כלומר הפרש שכתוב לו על לנגן, כן נ"ל). על משכבכם, שנאמר בשכבך" (אולי כוונתו גם כ"ל), ועי' חידושי אגדות למהרש"א. ובאוצר הגאונים (עמ' 10) "ואסמכה אקרא רגזו ואל [וגו'] על משכבכם, מה טעם כדי לקיים ובשכבך". ועוד שם ממקור אחר "דכד אמ' רב נחמן בר יצחק תלמיד חכם אינו צריך, טעם ברור אמר בה, מה טעם חייבין ישראל לקרות קרית שמע על מיטתן כדי שיקימו ובשכבך ובק [ומד], תלמ [ידי חכם] [יס] ודאי כיון שתמיד עוסק [יס] בתורה אין חייבין". וכנר' הכוונה כדי לקיים ודברת בס' ב"בשכבך", שהוא חיוב למוד ב"בשכבך". ועי' מגן אברהם סי' רלט. סעי' ב.

ספר הישר חידושים סי' תכב (מגליון כ"י אוקספורד)¹⁹

ישוב דברי הירושלמי

פי' רבי' ש"י (שלמה ימקני. רש"י), דהאי דקרינן ק"ש בבית הכנסת אינו עיקר קריאתו אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך תלמוד²⁰ תורה, ומביא סיוע מירושלמי. ואומר ר' דשיבוש הוא, דתלמוד ירושלמי מוכיח שכמו שאנו קורין תהילה לפני תפילה כך היו קורין את שמע בימי ר' יוסי בן חלפתא²¹, וכן קודם תפילת המוספין תענית²² בתלמוד ירושלמי (ראה להלן נקטע יוראיה). וגם אנו עושין כן [ב]שחרית שאנו אומר' אשרינו שאנו משכימין ומעריבין בכל יום ואומ' שמע יש' וכו', זהו קרית [שמע] של רבי (ברכות יג, ז). וכן מוכיח בתלמוד שלנו שאותו של בית הכנסת עיקר, דאמ' ר' יהושע בן לוי (סו ז, ז) אע"פ שקרא אדם ק"ש בבית הכנסת מצוה לקרותו על מטתו וכו'.

אבודרהם תפלות החול

המשך חידושים²³

ומה	מה שפי' רבי' ש"י אינו, אלא הכי פי'
שאומר בירושלמי (פ"א ס"א)	דירושלמי (פ"א ס"א) הקורא קודם לכן לא
שהיו קורין את שמע	יצא ידי חובתו אם כן למה קורין אותה
	בבית הכנסת אמ' ר' יוסי אין קורין אותה
	בבית הכנסת בשביל לצאת בה ידי חובה
כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי	אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי
תורה, הכי פירושה, מנהגם היה לקרות	תורה, שמנהגם היה לומר
קריאת שמע קודם תפילת ערבית ²⁴ ,	ק"ש קודם תפילה,
כאדם שקורא בתורה,	כמו שאנו אומר' אשרינו שאנו משכימין

¹⁹ בכ"י שני הקטעים "פי' רבי" ו"מה שפי' רבי" ברצף אחד, אבל לדעתי הקטעים כפולים, או אולי שתי תשובות שונות הדומות זו לזו.

²⁰ לפנינו "דברי תורה". ועי' מג"א למאירי (ענין י"א) המפרשו "כדי לסמוך גאולה לתפלה".

²¹ לא מצאתי בירושלמי בענינו "בן חלפתא", גם אינו בשאר תשו' ר"ת הנ"ל. וכנראה כוונתו לרבי יוסי להלן בירושלמי, וסתם ר' יוסי הוא ר' יוסי בן חלפתא כמבואר בספ' היוחסין מאמר א אות י.

²² תפילת המוספין תענית. אולי צ"ל תפילת המוספין [ו] תענית, או "תפילת המוספין [של] תענית", עי' להלן בהערה מבעל המאור.

²³ צ"ע אם תשובה זו של ר"ת, והשוה דברי רבי' שב"ט בראבי"ה סי' א, וכן בסוף התשובה כתוב "אלא מה שפירש רבינו יעקב זל"ע". אבל עי' להלן בהערות.

²⁴ קודם תפילת ערבית. (וכ"כ בשני המקטעים מ"ח. הונא דהערה ג' ע"ז). אבל בנוסח של החידושים כתוב רק "קודם תפילה", ובהמשך "היו פותחין בקרית שמע ומתפללין תפלת המנחה". משמע לכאורה ק"ש לפני מנחה (וכ"כ בראבי"ה סי' א גס "ויש שאמרו" [אבל לא הזכירו גס ר"ת]. ונסוף הסיון דהירושלמי כרי"ל, אל ק"ל כננלי). ולא הוזכר שם בכלל איפה התפללו ערבית. אבל לכאורה גם שם צ"ל דהתפללו ערבית בבהכ"נ, דאל"כ מדוע כתב שלא היו סומכין גאולה לתפילה. והנה (לנוסח האבודרהם) לפי הירושלמי לא יצאו ידי חובת ק"ש היות והקריאה היתה לפני הזמן, ועכ"ז יצאו ידי חובת תפלת ערבית, וזה דלא כר"ת. והמעין באבודרהם יראה שהביא רק

המשך חידושים

וכו' ואומ' פעמי' שמע ישראל, וכמו שאנו פותחין²⁵ באשרי הם היו פותחין בקרית שמע ומתפללין תפלת המנחה²⁶ והיו הולכין לבתייהם ומחשיכין וקורין שמע בביתם בברכותיה. ומפני²⁷ שחשיכה וגם לא היו סומכין גאולה לתפילת ערבית היו קורין בביתם בברכותיה.

(ואין) [ו]מועיל²⁸ להבריה מזיקין מן הבית כדמפורש בתלמוד ירושלמי. ולא היו הולכין לבית הכנסת לקרותו בבית הכנסת, שכך מפורש בתלמוד ירושלמי (שם להלן)

מה טעם אמרו צריך לקרות קרית שמע בביתו בערב כדי להבריה את המזיקין. פי' ובברכותיה קאמר ולא היו סומכין גאולה לתפילה כדאמרי' התם זאת אומרת אומרים דברים אחר אמת

המשך אבודרהם

כמו שאנו רגילין לקרות אשרי קודם תפלת המנחה ואחר כך היו מתפללין ערבית והולכין לבתייהם ומחשיכין וקורין קריאת שמע בברכותיה. ויוצאין בה ידי חובה והיה

מועיל להבריה המזיקין מן הבית ולא היו הולכין לבית הכנסת לקרותה כדאמרינן התם (ירושלמי פ"א הל' א) הקורא את שמע בבית הכנסת בשחר יצא ידי חובתו, בערב לא יצא ידי חובתו. מה בין הקורא בשחרית ומה בין הקורא בערבית, ר' הונא בשם ר' יוסף מה טעם אמרו צריך לקרות קריאת שמע בבית ובערב כדי להבריה המזיקין. פירש בברכותיה קאמר ולא היו סומכין גאולה לתפילה כלילה כדאמרינן התם זאת אומרת אומר דברים אחר אמת

קושיות ר"ת ולא פירוש, אלא פירוש ר"י הזקן (שם נט"ס רנ"י יונה) ואח"כ דברי הרשב"א (גם שם נט"ס רנ"י יונה) לענין ברכות ק"ש ואח"כ דברי תשובה זו. וא"כ לכאורה לפי נוסחו (קודם תפילת ערבית) תשו' זו אינה לר"ת. אבל המעיין יראה דגם המעדני יו"ט על הרא"ש (סי' א אות י) כתב בדברי הרא"ש לר"ת שאמרו ק"ש לפני ערבית (וכשבלי הלקט הנ"ל), והירושלמי כדברי ריב"ל, (וכפי' היד דוד דירושלמי כרגען החולקים על ר' יהודה, שמונה עשרה התפללו אחרי זאת הכוכבים וק"ש לפני זאת הכוכבים ולכן הקורא קודם לכן לא יצא. וק"ש בברכותיה קרו נתיים כדי להצריך המזיקין כדברי הירושלמי שלהלן), ולדבריו צ"ל, דקושי' ר"ת היא רק דק"ל כר' יוחנן, וכראב"ה. וצ"ע בדברי רבינו שב"ט שבראב"ה.

²⁵ אולי צ"ל "פותחין מנחה באשרי". ועי' להלן בהערה.

²⁶ עי' הערה בנוסח האבודרהם. ושמא תיבת "מנחה" שייכת לעיל (עי' הערה הקודמת) וכאן צ"ל "ערבית", בדומה לנוסח האבודרהם. וא"כ הוא כצ"ל כל הלשון "וכמו שאנו פותחין תפלת מנחה באשרי הם היו פותחין בקרית שמע ומתפללין תפלת ערבית". וצ"ע.

²⁷ הלשון "ומפני שחשיכה" עד "בברכותיה", אינו מובן לי כל צורך, ונר' כפול במקצת, ואינו באבודרהם. ואולי ט"ס וכפול הוא מלקמן "פי' ובברכותיה קאמר ולא היו סומכין גאולה לתפילה כדאמרי' התם".

²⁸ כן נ"ל, וכן הוא בנוסח האבודרהם. אם לא נאמר ש"ואין מועיל" מתיחס לקריאה שבבהכ"נ.

המשך חידושים

ויציב

המשך אבודרהם

ויציב ומקשי והא תניא אין אומר דברים אחר
אמת ויציב. פתר לה באמת ויציב של
שחרית.

של שחרית.

וראיה לדבריי שהיו פותחין בקרית שמע

כמו שאנו פותחין באשרי דקאמ' בפרק

קמא (ירושלמי פ"א הל' ה) בתענית (כוננו) [בעון] למיקרי שמע בתר שלש שעות ובעא רב אחא
למימוזי בדידיה אמ' ליה ר' יוסי [והלא כבר] קראו אותה בעונתה כלום הם קורין אותה
אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה, ותפילת תענית קאמר²⁹ ואי נמי לא
סמכו גאולה לתפילת שחרית³⁰ ופתח בשמע לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה. ועל
מיטתו לא הוזכר בתלמוד ירושלמי כלל. ואנן קיימא לן לסמוך גאולה לתפלת
שחרית³¹ [ו]של ערבית הורגלנו לקרותו בבית הכנסת וצריך להמתין עד זמן קרית
שמע של ערבית. ומה שפירש רבינו ש"י אינו, אלא מה שפירש רבינו יעקב זל"ע.

סימן ב

ספר ראב"ן עמ"ס ברכות

קכב. (ג. 6) מאימתי קורין את שמע בערבין משעה שהכהנים נכנסין לאכול
בתרומתן. סתמא היא ודברי הכל¹. עד סוף האשמורת הראשונה הן דברי ר'
אליעזר. ור' יהושע בברייתא (ג. 5) אמר נמי הכי², ור' מאיר (סע) אמר משעה
שבני אדם נכנסין לאכול פיתן בערבי שבתות, ור' אליעזר דברייתא (למסע סע) אמר
משעה שקדש היום בערבי שבתות, ור' חנינא אמר משעה שעני נכנס לאכול

²⁹ ע"י בעל המאור דכתב ראי' זו. וכתב "נראה מזה כי עשרים וארבעה ברכות דתעניתא היו מתפללין
כעין מוספין והיו קורין לפניו ק"ש בלא ברכות כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה".

³⁰ לכאורה כוונתו אי נמי מדובר בשחרית, אבל לא סמכו בשחרית גאולה לתפלה, וזה מש"כ בהמשך
"ואנן קיימא לן לסמוך גאולה לתפלת שחרית" (ע"י הסעפ סעפ). וע"י השגות הראב"ד על בעל
המאור. ³¹ כן נ"ל. ולא כדברי המהדיר שרצה להשמיט תיבות "שחרית של", וע"י הערה
הקודמת. וא"כ לא קיימא לן כירושלמי אלא כבבלי, וכעין דברי ר"ת בסוף תשובתו הראשונה שהבאנו ממגן
אבות למאירי, ע"ש.

¹ כ"ה לתרוץ הראשון בגמ' ג, א, והוא לחד תנא. ואם גם לתירוץ השני, ע"י לעיל בתשו' ר"ת, ולקמן
בתשו' הרי"ד סעי' ד.

² אתחילת זמן ק"ש.

פיתו במלח, ותניא (ז. ז) חכמים עשו חיזוקי לדבריהם שלא יאכל אדם³ בערב עד שיקרא קרית שמע, ור' אחא (ג. ז) אמר משעה שרוב בני אדם נכנסין להסב⁵.

ונראה לי דכולהו תנאי אית להו, קרא דכת' בשכבך זמן שכיבה, דהוא לילה, ואית להו חיזוק דרבנן דקתני לא יאכל עד שיקרא, מיהו סתמא דמתני' סבר באכילת כהנים משערינן דהוי זמן קריאה לכל', ומיהו אי מאחר דלא אכיל מצי קרי עד סוף האשמורת הראשונה לר' אליעזר ולרבנן עד חצות דעד ההיא שעתא רגיל אינשי לאחר אכילתן ושכיבתן וטפי לא. ומיהו אי מקרבי נמי לאכול מצי למיקרי דאית להו נמי תקנת חכמים⁶, ואי לא בעי למיכל לא ליקרי עד שעה שהכהנים נכנסין לאכול דהוא זמן קריאה לכל בין בעי למיכל בין לא בעי למיכל. ור' אליעזר דברייטא דאמר משעה שקדש היום בערבי שבתות, דהיינו שעה [קודם] הלילה שמוסיפין מחול על הקודש דסבר כי היכי דלעניין קדושת שבת הוי כלילה לעניין קרית שמע נמי הוי לילה וקרי[נן] ביה בשכבך⁷. וקשיא ידידיה אדידיה (ג. א) דלא פליג אסתמא דמתניתין (במתני) וסתמא תרתי בעי זמן

³ בגמ' דידן "סייג לדבריהם", אבל כגרס' הראב"ן בבה"ג (ברכות פ"א, מהד' רע"ה ח"א עמ' 1 בהערה), בפסקי הרי"ד, ברא"ה לרי"ף, ושו"ת ברכת אברהם לבן הרמב"ם סי' לה. ויש נפקא מינה בדבר. וכן יש להעיר ממש"כ באבן שלמה בהערה ב, "הך ותניא שייך אחר שהביא דברי ר' אחא". וראה להלן בהערות.

⁴ עד בערב, כ"ה בכ"י. ופי' "עד" כמו "וכו'". ואולי צ"ל "עד הערב", וא"כ דעת הראב"ן שגם סמוך לערב אסור לאכול, ועי' תר"י, רשב"א, ושו"ע או"ח סי' רלה סעי' ב.

⁵ י"א בע"ש וי"א בחול, רש"י שם. ועי' ב, א תוס' סוף ד"ה מאימתי.

⁶ בכ"י "דהוא ליה לילה", ואולי צ"ל "דהוא (בה"א בסוף) ליה לילה. ואידך שהוא נר' דעת ראב"ן שזמן החיוב הוא לילה, וסימן לדבר זמן שכיבה. וכדעת ר"ת בתוס'.

⁷ מש"כ "זמן קריאה לכל", לכל, לכל האנשים. וכאן לא הזכיר תקנת חכמים.

⁸ משמעות דבריו, היות וחז"ל אסרו לאכול סמוך ללילה, ועשו חיזוק לדבריהם (ראה לעיל בהערות שזה גרסתו), לכן כל זמן דהוא סמוך ללילה והוא זמן אכילה, מדרבנן יוצא ידי חובת ק"ש אפי' מבעוד יום, והוא כמו שאר מקומות שעשו חיזוק לדבריהם כשל תורה (כתנות פד, א; גז"מ נה, ג. ויש אפי' יותר מדברי תורה ערוכין עו, א; פה, ג; יצמות לו, ג; כתנות טו, א; פה, ג; זמנים קא, א). וראה להלן דמהראב"ן יש שלשה זמנים, זמן אכילת כהנים, אח"כ זמן אכילת עני, ואח"כ זמן רוב בני אדם. ויתכן דעתו, דרך זמן אכילת כהנים, עני, ומשעה שקידש היום, הוי משום חיזוק, אבל זמן אכילת רוב בני אדם הוי זמן ק"ש דאורייתא. ולפיכך לעיל הביא לענין "חיזוק לדבריהם" לפני דברי רב אחא, שהרי אינו זקוק לטעם "חיזוק".⁹ כלומר ש"קידש היום" הוי זמן שכיבה משום תוספת שבת. וכנר' כוונתו כמו שאמרנו לעיל שזמן ק"ש בלילה, ושכיבה הוי סימן לדבר. ועי' בהגהות מנהגי ר"א טירנא (הל' פסח הגה כא) לענין ספירת העומר "הראב"ן היה סופר בע"ש כשמקדימין לב"ה מבעוד יום, אבל לא בשאר הימים, (מהר"ש) [מהר"ח]". ולכאורה זה לשיטת הראב"ן כאן (ע"ז יתכן שז"ל שם "לא כ"ך נמקום ראב"ן, שהרי יש ספרים בגורסים מהר"ח, והכוונה לדורות מהר"ח א"ר עמ' 81, גס ר"י אבינזר כ"ז). וכל דברי שו"ת מהרי"ל החדשות (סי' צה) "ואפי' תוספת שבת שהוא דאורייתא... דאינו נחשב לילה לכל מילי. הא קמן אין בו כרת ולא, אלא תוספת וסניף ליום חשיב", והמהרש"ל בשו"ת סי' יג דכתב "דדוקא לעניין שבת הוא דמוסיפין ולא שהיום נעשה לילה", החולקים על דעה זו שבמנהגי מהרא"ט, הם לשיטות שאין יוצאים ידי חובת ק"ש לפני צאת הכוכבים, או לשיטת הראב"י הפוסק כר"ת ותולהו בר' יהודה לענין פלג המנחה.

שכיבה ואכילה¹⁰ והכא חדא הוא שכיבה¹¹ ותו לא. ופרקי (ס) תרי תנאי אליבא דר' אליעזר. ור' מאיר דאמר משעה שבני אדם נכנסין לאכול פיתן בערבי שבתות בעי נמי תרתי זמן שכיבה דקדושת היום ואכילה, וזמן קריאה לכל דקא[מר] בין בעי למיכל ובין לא בעי, ומיהו אי בעי למיכל מקמי הכי מצי למיקרי דאית ליה נמי תקנת חיזוק חכמים. ור' חנינא אמר זמן קריאת' לכל הוי משעת אכילת עני, דהוי אחר אכילת כהנים (ג. נ), וקודם אכילת רוב בני אדם, לפי שאין להם (לפניי. ע"י רש"י) נר ועצים. ור' אחא אמר בשעה שרוב בני אדם נכנסין להסב, וקורין¹² הוי זמן קריאה לכל אפילו לאותן שאין נכנסין להסב אי בעו למיקרי, ומיהו אי קרו בתר הכי מקמי דליכלו או מקמי הכי אי בעו למיכל שפיר דמי.

ונראה לי דהכי סברו הראש[ונים], שהרי תיקנו להתפלל ולקרוא קרית שמע מבעוד יום¹³ משום דנהגו לאכול מבעוד יום בקייץ ולא יכלו לאכול אלא בקרית שמע, וכיון דהנהיגו¹⁴ בקייץ הנהיגו גם בחורף.

וגם מר' אליעזר¹⁵ דברייתא דאמר משעה שקדש היום וכו' דהיינו מבעוד יום שעה קודם ללילה נהגו כן.

וגם סמכו אהא דאמרי' (פ. ג) תפילות כנגד תמידים תיקנום, ותמיד של בין הערבים נשחט (בט') [בח'] ומחצה וקרב (בי') [בט'] ומחצה בכל יום (פסחים נח. ה), וכיון דהכי תפילה נמי מבעוד יום, וכיון דתפילה מבעוד יום קרית שמע נמי מבעוד יום דהא קרית שמע נמי עם התפילה¹⁶.

ותו אמרי' (פ. ג) בקריא' [שמע] של שחרית ר' יהושע אומר עד ג' שעות מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה, וגרסינן בירושלמי (נדרות פד ה"א) (ודברכות [ר' ברכיה] חמוניה (רמב"ם, פ"מ ס"ט) קרי קרית שמע [ומצלי] בתר ג' שעי ומסקנא מעדות למד דאמר ריב"ל בימי מלכות יון היו משלשלין דינרין בכל יום בקופה

¹⁰ הבין האבן שלמה שאפי' אם הגיע זמן שכיבה ועדיין אין זמן אכילה [כגון ע"ש אחר קבלת שבת], גם אינו יוצא קריאת שמע. ונר' דאם סובר הראב"ן דתוס' שבת דרבנן, ניחא דלא עשו חז"ל חיזוק ויוצא ידי חובה אלא מזמן אכילה, שבו אסרו לאכול, אבל אם תוס' שבת דאורייתא ונחשבת ללילה, צ"ל דגם הפקיעו זמן הקריאה שלפני כן, וצ"ע.

¹¹ שכיבה ותו לא. בא ליישב דבר שלכאורה תמוה, מה קושית הגמרא מר"א דברייתא לר"א דמשנה, הרי ר"א דברייתא דיבר רק בערב שבת ומשום קבלת שבת, ור"א דמשנה בימות החול, לכן כתב דמר"א דברייתא משמע שאינו תלוי באכילה כלל.

¹² אז, כן נר' בכ"י.

¹³ בא ליישב מנהג העולם המתפללים וקורין ק"ש של ערבית מבעוד יום. וכתב "שהרי תיקנו וכו'", כלומר תקנת חכמים היא שיוצאין אז ידי חובת ק"ש.

¹⁴ מכאן חסר בכ"י כשני עמודים.

¹⁵ כלומר גם צרפו לזה דעת יחיד (ר' אליעזר דברייתא).

¹⁶ בדומה לר"ת הקושר זמן ק"ש עם זמן תפלה. אבל נימוק הראב"ן משום תקנת חז"ל.

והיו מעלין להן ב' טלאים בכל יום, פעם אחת שילשלו והעלו להם חזירי¹⁷ באותה שעה האיר הקב"ה עיניהם ומצאו ב' טלאים בלישכת הטלאים ועל אותה שעה העיד ר' יהודה בן בבא על התמיד שקרב בד' שעות, אלמא תפילות כנגד תמידין תיקנום, ובשעה שמתפללין קורין¹⁸, בערב נמי בשעה שמתפללין קורין.

וגרסי' נמי (ספ קינז לפי ס' א) רבי מפקד לאבדן אמור' אכריו קומי ציבורא צלון דחולא¹⁹ עד דיומא קאי, וכיון דמצלו קרו²⁰, ואמר ר' חנינא משכני ר' ישמעאל בר' יוסי אצל פונדקי אחד ואמר כאן נתפלל אבא של ליל שבת בערב שבת ואמר ר' אמי ר' יוחנן פליג, ולא הוה צריך מיפלג על הדא, למה, שמוסיפין מחול על הקודש, וכיון שמתפלל קרי.

ובירושלמי (פ"א ס"א) תניא הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו, קודם צאת הכוכבים, אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת אמר ר' יוסי אין קורין אותה לצאת ידי חובה אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך דבר תורה, ואמר רבינו חננאל לדבריהם²¹ יוצא אדם ידי חובה בקרית שמע שעל מיטתו שנאמר אמרו בלבבכם וגומ'. ומדקאמ' לדבריהם מכלל לתלמוד שלנו²² יוצא ידי חובה בקרית שמע שבב"ה. ותו דתלמוד שלנו קאמר דקרית שמע שעל המיטה להגן הוא דאמר ריב"ל (ז. ג) אע"פ שקרא אדם קרית שמע בב"ה צריך לקרות על המיטה שנאמר אמרו בלבבכם וגו' ואמר רב נחמן אם ת"ח הוא אינו צריך תורתו מגנת עליו ואמר רב יוסף (ה. א, לפינו "א"י") ת"ח נמי מיבעי ליה למימר אחד מפסוקי דרחמי כגון בידך אפקיד רוחי, ועוד דקריאת שמע דחובה בעי שתים לפניה ושתים לאחריה ובמיטה לא מברך כלל דכיון דאינה חובה אלא להגן לא בעי ברכה. ועוד דקתני בברייתא חכמים עשו חיזוק לדבריהם (נכנס לבית הכנסת וכו') עד וקורא קרית שמע ומתפלל ואחר כך אוכל פיתו אלמא בקריאת ב"ה נפיק. ותו גרסי' בירושלמי (פ"א

¹⁷ לפנינו נוסח שונה בירושלמי, אבל נוסח הראב"ן שם קרוב לנוסח האו"ז בסי' פה, ע"ש.

¹⁸ ראי' הראב"ן, מדרבי ברכי' קרא ק"ש בזמן תפלה בד' שעות, ש"מ דתפלה וק"ש קשורות זו בזו. ולדבריו צ"ל דר' ברכי' לא קרא ק"ש לפני כן. אבל המעיין בירושלמי לפנינו יראה נוסח שונה. ולנוסח דידן אין הוכחת הראב"ן. ועי' קושית האבן שלמה אות י.

¹⁹ לפנינו בירושלמי אין תיבת "דחולא", אבל כך יוצא לפי ההמשך שם, שהתפלל תפילת חול של מוצ"ש בשבת מבעוד יום.

²⁰ וכיון דמצלו קרו. זו תוספת הראב"ן.

²¹ בראבי"ה סי' א "לדברי הירושלמי מתני' דברכות בק"ש שעל מיטתו".

²² עי' לקמן סוף סי' קעא דהעתיק דברי ר"ח וכתב "צריך לקרות את שמע על מיטתו אחר צאת הכוכבים", ולכן נרא' דמש"כ כאן "ומדקאמ' לדבריהם מכלל לתלמוד שלנו יוצא ידי חובה בקרית שמע שבב"ה", אין כוונתו לדייק כך בר"ח, אלא דכל ראי' הר"ח מהירושלמי, ואנן לפי פירושנו דלעיל בבבלי נכריע דלא כירושלמי ודלא כר"ח. ועי' לעיל בסוף תשובת ר"ת ממגן אבות, וגם ממחזור ויטרי, שגם ר"ת אינו מיישב הירושלמי, אלא כתב דקיימא לן כבבלי.

ה"ה) וחכמים אומרים עד חצות ר' אבא²³ בשם רבי יוחנן הלכה כחכמים (מאי²⁴ טעמא מפני הרחק עבירה הוא שיהא אדם יוצא ידי חובתו בתפילה ואחר כך אוכל ושותה ומברך על מזונו וקורא שמע על מיטתו וישן לו קודם שיבא לידי חטיפת שינה) [וכו'²⁵ ר' הונא בשם רב יוסף מאי טעם אמרו אדם צריך לקרות שמע בביתו בערב בשביל להבריא את המזיקין] אלמא קרית שמע על מיטתו כאילו אווז חרב פיפיות בידו (ננלי נרכות ה, א) שנאמר ירננו על משכבותם חרב פיפיות בידם.

ובפ"ק דשבת (ט, ג) לא ישב אדם לפני הספר סמוך למנחה ותנן נמי (ס, י, א) לא יצא החייט במחטו סמוך לחשיכה וגרסינן בירושלמי (שנת פ"א ס"ג) מן מה דתנינן לה מנחה בלפני הספר ותני לה ר' [חייא] חשיכה, ה"א אמרה אפילו חשיכה דתנינן בחייט מנחה היא. ש"מ מירושלמי דקרי למנחה חשיכה וכיון דהכי [הוא]²⁶ קרינן שמע בזמן מנחה דהא חשיכה קרוייה וגם ר' חייא קרי למנחה חשיכה.

עוד מספר ראב"ן לברכות

קע"א. וכן נמי המתפלל של מוצאי שבת בשבת אומר הבדלה על הכוס דאמר רב נחמן אמר שמואל (נרכות כז, ג) מתפלל אדם של שבת בערב שבת ואומר קידוש על הכוס. ואמר רב תחליפא²⁷ אמר שמואל מתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת ואומר הבדלה על הכוס, נראה לי בלא נר ובשמים ואסור במלאכה.

פר"ח רבי יהודה אומר (ס, ט, א) תפילת המנחה עד פלג המנחה קטנה שהיא י"א שעות חסר רביע שעה נשאר מן היום שעה ורביע תשלום י"ב שעות, דר' יהודה סבר מן י"א שעות חסר רביע ולמעלה לילה הוא לתפילת הערב ואסור לתפילת המנחה, ורבנן דאמרי תפילת המנחה עד הערב יום הוא וכשר לתפילת המנחה. ולא הוכרע טעם אחד מהם וגם לא נדחה. וכיון דחזא רב חסדא (ס, ט, א) דרב הוה מצלי תפילת ערבית של שבת בערב שבת דלא כרבנן שהם אומרים עד הערב

²³ לפנינו "יסא".

²⁴ המוקף אינו לשון הירושלמי. וכבר העירו על זה, וכנר' דהוא פרשנות (אולי אף מתוך הגליון ואינו לשון ראב"ן), וכבר כתבנו לעיל דחסר כאן בכ"י וא"א לבדוק.

²⁵ כך השלימו המגיהים האבן שלמה בהערה יח (וגם ר"ש אלבק בהערה כז), והסביר "וע"ז שייך לשון רבינו אלמה ק"ש על מיטתו כאלו אווז חרב פיפיות בידו, והוא ע"פ דאמר רב יצחק לקמן (ה, א) כל הקורא שמע על מטתו כאלו אווז חרב של שתי פיות בידו, ועיין בראבי"ה סי' א".

²⁶ ע"פ קרבן עדה שבת בשם ש"ג (לא מלאחיו, לא נרי"ף ולא נמרזכי, לא נשנת ולא נרכות) בשם צפנת פענח (שהוא לראב"ן).

²⁷ רב תחליפא. [בר אבדימי], כ"ה בראשונים, וכן בכ"י גמ', עי' דק"ס. לפנינו "רב יהודה".

יום הוא וכשר לתפילת המנחה ואסור לתפילת ערב מכלל דהלכתא כרבי יהודה ומתמהינן²⁸ מדרב הונא ורבנן לא מצלו עד לאורתא תפילת הערב ש"מ הילכתא כרבנן, ואסיק²⁹ השתא דלא איתמר הילכתא לא כר' יהודה ולא כרבנן דעבד כר' יהודה וצלי של ערבית מי"א שעות חסר רביע ולמעלה יצא ודעבד כרבנן ולא מצלי עד הערב של ערבית עבד ויצא. וראינו³⁰ רבותינו [הגאונים]³¹ שפירשו כך הא דצלי רב של שבת בערב שבת והא (פ. ג) דאמר רב יהודה³² אמר שמואל (ס) מתפלל אדם של שבת בערב שבת ואומר קדושה על הכוס פי' באותה שעה שמתפלל אותה שעה מקדש על הכוס³³, והא דאמר רב נחמן³⁴ אמר שמואל מתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת [ואומר הבדלה על הכוס וכן ר' יאשי' הי' מתפלל של מוצאי שבת בשבת]³⁵, אילו כולם היו מתפללין בכל יום תפלת ערבית מבעוד יום כר' יהודה ולא הזכירו של שבת ושל מוצאי שבת אלא שאפילו מיום קודש ליום חול ומיום חול ליום קודש³⁶ מתפללין ומקדשין ומבדילין וכל שכן מיום חול ליום חול. ותפלה בלבד היו מתפללין בעוד יום אבל קרית שמע לא היו קורין אלא אחר צאת הכוכבים³⁷. ואנן לא סבירא לן [הכי]³⁸, דהא בהדיא מפרשי דבעידנא דהוו מצלי [מיד]³⁹ הוו מקדשי בערבי שבתות ומבדילין בשבת ומי מקדשי ומבדילין ולא קרו קרית שמע⁴⁰. ותו דהכי אשכחן בירושלמי (נרכות פ"א ה"א) תני הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו א"כ למה קורין אותה בבית הכנסת אמר רבי יוסי אין קורין אותה בבית הכנסת כדי לצאת [בה]⁴¹ אלא כדי לעמוד בתפלה מתוך דבר של תורה לפיכך אינו דבר רחוק לומר שקורין קרית שמע ומתפללין בבית הכנסת מבעוד יום, וכרבי⁴² דאמר [לאבדן אמוריה אכריז]⁴³ מאן דמצלי מצלי דרמשא עד דיומא קאים (ירושלמי נרכות פ"ז ה"א) [ומיהו] צריך לקרות את שמע על מיטתו אחר צאת הכוכבים, פי' הא דאמר מאן דמצלי דסבר לה כר' יהושע דאמר תפילת ערב רשות. וקרית שמע על המיטה ב' פרשיות זולת פ' ציצית לפי שאין זמן ציצית בלילה.

28 כן נר' בכ"י.

29 מכאן העתיק האו"ז סי' א את דברי ר"ח.

30 מכאן בראבי"ה. ע"פ ראבי"ה ואו"ז.

32 רב יהודה. כ"ה באו"ז, ע"ש בהערה. עי' או"ז בהערה.

34 רב נחמן. וכ"ה בעוד ראשונים, עי' או"ז בהערה.

35 ע"פ או"ז. עי' או"ז בהערה.

37 כ"ה ברב האי גאון, עי' או"ז בהערה.

38 ע"פ ראבי"ה. ע"פ או"ז.

40 עי' או"ז בהערה. מ"כרבי" עד "קאים", אינו לא בראבי"ה ולא באו"ז.

42 בכ"י קשה קריאה, ואולי כן כתוב. ע"פ או"ז.

סימן ג

ספר אור זרוע ברכות

הלכות קריאת שמע

(א) מאימתי קורין את שמע בערבין משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן עד סוף האשמורת הראשונה דברי ר' אליעזר וחכמים אומרים עד חצות רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר. פי' רבינו שלמה זצ"ל (ד"ה עד סוף) כהנים שנטמאו וטבלו והעריב שמשן והגיע

זמנם לאכול בתרומתן [כו'] ומקמי הכי יממא' הוא ולא זמן שכיבה לפיכך הקורא קודם לכן לא יצא י"ח א"כ למה הוא אומר אותה בבית הכנסת כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה והכי תניא בברייתא בברכות ירושלמי (י"ט ס"א) ולפיכך חובה עלינו לקרותה משתחשך ובקריאת פרק ראשון שאדם קורא על מטתו יולא, רש"י.

קצור אורז למהר"ח אורז חובה עלינו לקרות קריאת שמע משתחשך ובקריאת פרק ראשון שאדם קורא על מטתו יולא, רש"י. ור"ת אומ' דלות' שאנו קורא' בבית הכנסת היא עיקר, ואריך להמתין מלקרות' עד [אחר] י"א שעות חסר רביע שעה (היא) [שאל] כלה זמן מנחה:

ולפי שיטתו אתי' שפיר, הא דפליגי לקמן (ז. ג) ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי, דאמר ר' יוחנן איזהו בן עוה"ב זה הסומך גאולה לתפלה? ור' יהושע בן לוי אומר תפלות באמצע תקנום, והלכה כר' יהושע בן לוי לגבי ר' יוחנן כדמוכח פ' בני העיר במגילה (כו. א, ע"ש תד"ס כוותיק, וחולין תד"ס אמר רנ"ה) גבי פלוגתא דרב פפי ורב פפא. ואע"ג דתניא כוותי' דר' יוחנן דקתני קורא ק"ש ומתפלל (ז. ג), ה"נ תניא כוותי' דר' יהושע בן לוי דעיקר ק"ש היינו ההיא דעל המטה? כדתני' בירושלמי כמו שפירש רבינו שלמה זצ"ל.

והא דאמר ר' יהושע בן לוי (ז. ג) אע"פ שקרא אדם ק"ש בבית הכנסת צריך לקרותה

¹ הכי יממא הוא ולא. וברש"י לרי"ף "הכי נמי יממא הוא ולא". ומשמעות נוסח האו"ז שזמן ק"ש תלוי בזמני יום ולילה, לפנינו ברש"י "הכי נמי לאו". ועי' צל"ח.

² גאולה לתפלה. יש חילופי נוסח בגמרא יש "גאולה של ערבית לתפלה", ויש "גאולה לתפלה של ערבית", עי' דק"ס.

³ בא לתרץ קושית ר"ת לקמן בסוף הסימן.

⁴ היינו ההיא דעל המטה. עי' בדברי הראב"ה (סי' א) בשם ר"ח "לדברי ירושלמי מתני' דברכות בק"ש שעל מטתו". וא"כ הרי לירושלמי המשנה כריב"ל (ועי' נחש' כריב"ל סעי' ג ש"כ לדעת רב, וכן נרא' סוף סי' א דילמא רב כריב"ל כ"ל, וכמנן אבות למאירי עיין י"א שכתב חסידים וקדמונים שנרצחו ס"ל דהלכה כריב"ל. ועי' לעיל נחש' ר"ת שנמחזר ויטרי). ושם בסוף כתב הראב"ה "ואומר אני שהירושלמי פליג, שוודאי מן הירושלמי (שהגיה רבי' שניט, ע"ש) משמע שעל מיטתו קורא ליציאת חובה וגם לשמירת מזיקים וגם בברכות היו קורים על מטתו וכו'..." ע"ש. אבל מדברי רב האי (המובא בתר"י) משמע שלמרות דהלכה כר' יוחנן, מ"מ תפלה בצבור עדיף מסמיכת גאולת ערבית לתפלה (וכתב שם דאינו מברך אז ברכת ק"ש. וכן יש לפרש הירושלמי). (מדברי הראב"ה וא"ז משמע שהדיון על ק"ש מבני' מתקופת המשנה והגמרא, ולא מזמנו של רש"י).

ע"ג מטתו⁵ ואמר ר' נחמן בר יצחק אם תלמיד חכם הוא אינו צריך. התם כגון שקראה בבית הכנסת בעונתה עסקינן.

ולקמן פ' תפלת השחר (גמ') [גבי] תפלת המנחה (פ. 6) פר"ח זצ"ל ואסיקנא השתא דלא אתמר הלכתא לא כרבי יהודה ולא כרבנן דעביד כרבי יהודה דצלי של ערבית מי"א שעה חסר רביע יצא ודעביד כרבנן ולא מצלי של ערבית אלא בערב יצא. וראינו לרבוותא הגאונים שפי' הא דמצלי רב של שבת בע"ש והא (פ. 6) דאמר רב יהודה⁶ אמר שמואל (ס) מתפלל אדם של שבת בערב שבת ואומר קדושה על הכוס פי' באותה שעה שמתפלל באותה שעה מקדש על הכוס⁷, והא דאמר רב נחמן⁸ אמר שמואל מתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת ואומר הבדלה על הכוס וכן ר' יאשי' הי' מתפלל של מוצאי שבת בשבת, אלו כולם היו מתפללין בכל יום תפלת ערבית בעוד היום⁹ כר' יהודה ולא הזכירו של שבת ושל מוצאי שבת [...] ¹⁰ מתפללין ומקדשין ומבדילין וכל שכן ביום חול. ופי' [רשון] דתפלה בלבד היו מתפללין בעוד היום אבל ק"ש לא היו קורין אלא אחר צאת הכוכבים¹¹. ואנן לא סבירא לן [הכי]¹², דהא בהדיא מפ' דבעידנא דהו' מצלי מיד הו' מקדשי בערב שבת ובשבת הו' מבדיל¹³ ואי מקדשי ומבדילי לקדומי [נמי] לק"ש¹⁴. ותו דהכי אשכחן בתלמוד ארץ ישראל בהלכה מאימתי קורין תני הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו א"כ¹⁵ למה קורין אותה בבית הכנסת א"ר יוסי אין קורין אותה בבית הכנסת כדי לצאת בה אלא כדי לעמוד בתפלה מתוך דבר של תורה לפיכך אינו דבר רחוק לומר שקורין ק"ש ומתפללין בבית

⁵ לקרותה ע"ג מטתו. לשון תוס' "ועוד דאזכור ק"ש סמוך למטה אינה אלא בשביל המזיקין כדאמר בסמוך ואם תלמיד חכם הוא אינו צריך". לכאורה אפשר היה להבין שקושיית תוס' מה יעשה ת"ח. אבל מדברי האו"ז ובפרט בתירוצו, משמע שקשה לו מה יעשה רש"י עם הגמרא, ולזה תירץ אוקימתא כשהתפלל בבית הכנסת בעונתה. וכן משמע ברא"ש סי' א. וכל זה כמו שכתבנו לעיל בהערה שהדיון מזמן חז"ל.

⁶ ר' יהודה. כ"ה בכ"י גמרא פ', ועוד ראשונים, עי' דק"ס. המהדיר תיקן ע"פ גמ' דידן "רב נחמן".

⁷ וא"צ להמתין לערב, עי' רי"צ גאות סוף הל' הבדלה, ואוצר הגאונים בפרושים סי' קיט.

⁸ רב נחמן. כ"ה בריצ"ג סוף הל' הבדלה, ועי' דק"ס. לפנינו רב יהודה, וע"פ תיקן המהדיר.

⁹ הלשון "בעוד היום" נמצא כאן שלש פעמים, ולכאורה צ"ל "בעוד יום" (חסר ה') או בעוד היום [גדול], ויש נפקא מינה.

¹⁰ [...]. המהדיר השלים כאן "אלא שהיו". ויותר נר' להשלים ע"פ ראבי"ה סי' א, "ולרבותא נקט". כעין בתשובת ר"ת שבמגן אבות, עי' לעיל סי' א ד"ה ופירש. או בסי' ב ע"פ ראב"ן סי' קע"א.

¹¹ כן פי' רב האי גאון המובא בתר"י (ברא"ש אינו מבואר), ועי' אוצר הגאונים ורי"צ גאות הנ"ל.

¹² [הכי]. ע"פ ראבי"ה.

¹³ כוונתו כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, אבל אין סברא לדמות ק"ש לצאת ידי חובה לקידוש והבדלה. וכ"ה בהמשך.

¹⁴ בראבי"ה בשינוי לשון וכתב "וכן לשון הירוש' מוכיח א"כ למה קורין אותה בב"ה וכו'". ובמאירי במג"א (ענין יא) הקשה אם שלא בברכות היו קורין אותה מה מקום לשאול למה קוראים, יקרא ויקרא, ואין קפידה בדבר אחר שאין קורין אותה בברכות. וע"ש בבית הבחירה.

הכנסת בעוד היום¹⁵ ומיהו צריך לקרות על מטתו אחר צאת הכוכבים עד כאן לשונו. הרי לך להדיא דפר"ח זצ"ל ורבי' שלמה זצ"ל שניהם שוין דק"ש על המטה היא עיקר. ותו פר"ח זצ"ל התם דעכשיו נהגו כל ישראל כרבנן להתפלל מנחה עד הערב א"כ תפלת ערבית וק"ש לאחר י"ב שעות¹⁶. ולקמן בפרקין (ז. ג) בפלוגתא דרבי יוחנן ור' יהושע בן לוי פר"ח זצ"ל דהלכתא כר' יוחנן¹⁷ הואיל דתניא כוותי' דקורא קרית שמע ומתפלל. הילכך לדברי פר"ח זצ"ל ורבי' שלמה זצ"ל אין אדם יוצא ידי חובת קרית שמע כי אם אחר צאת הכוכבים¹⁸. ולפר"ח שפי' דעכשיו נהגו כל ישראל [להתפלל] תפלת המנחה עד הערב דהיינו כרבנן לאחר י"ב שעות אין להתפלל תפלת ערבית וק"ש כי אם בלילה ממש אחר י"ב שעות דהיינו צאת הכוכבים.

ורבינו תם¹⁹ זצ"ל מקשה עליהם דא"כ דקרית שמע שעל המטה היא עיקר א"כ האין אנו קורין אותה בלא ברכותיה והתנן (לקמן י. א. 6) בערב מברך שתיים לפני' ושתיים לאחרי'. וזה היה מתרץ הרב רבינו יעקב הקדוש מקורבי"ל דמצינו כי האי גונא במצה בערב הפסח שאנו מברכין על אכילת מצה בראשונה ואחרונה שהיא עיקר חובה אינו מברך²⁰. מיהו היא גופא תמי'. ועוד מקשה ר"ת זצ"ל [מ]ואם תלמיד חכם הוא אינו צריך לקרותה על גבי מטתו (ז. ג. 6) ואי חובה היא מאי שנא²¹. מיהו ההוא לא קשי' כדפי' לעיל. ועוד מקשה ר"ת זצ"ל דתניא כוותי' דר' יוחנן (ז. ג) ש"מ דהלכתא כר' יוחנן דמקיש שכיבה לקימה מה קימה ק"ש ואח"כ תפלה אף שכיבה ק"ש ואח"כ תפלה שמע מינה ק"ש שדבר בה הכתוב²² קודמת לתפלת ערבית, שמע מינה אותה שבבית הכנסת היא עיקר. ועוד מקשה ר"ת זצ"ל דעל המטה אין קורין אלא פרק ראשון²³. על כן מפרש ר"ת דק"ש שבבית הכנסת היא עיקר²⁴ ומה שאנו קורין

¹⁵ "וכרבי דאמר [לאבדן אמוריה אכריז] מאן דמצלי מצלי דרמשא עד דיומא קאים (ירושלמי נרכות פ"ד הל' 6), "ראב"ן סי' קעא, ע"ש.

¹⁶ דלא כירושלמי, הסובר כר' יהודה. ולר"ח ר' יהודה דיבר רק לענין תפלה, ולא לענין ק"ש.
¹⁷ לכאורה סותר זה לדבריו בתחילת הסימן דהלכתא כריב"ל, ובפרט לדברי ר"ח בראבי"ה שהבאנו בהערה. ואולי כוונתו רק לירושלמי, אבל מנהגנו (המחזיק נר"ח נחוקפתו) דלא כברייתא בירושלמי, ולמנהגנו הלכה כר' יוחנן. ועי' ראב"ן.

¹⁸ וכן דעת הר"י, ר' האי, וגם תר"י, ופסקי הרי"ד.

¹⁹ בשבלי הלקט סוף סי' מח הובא דעת ר"ת, ומדמיון הלשון נראה שדבריו לקוחים מהא"ז (או שמקורם אחד).
²⁰ ולכאורה גם קשה, שיש הבדל, ששם בפסח רק הקדים ברכה שלפני מצה, אבל כאן גם סיים ברכה שאחרי ק"ש לפני שקיים המצוה.

²¹ "וכי בשביל שהוא תלמוד חכם אינו צריך לקיים את התורה שנאמר בה בשכבך ובקומך", שבלי לקט הנ"ל. ואיני יודע אם הוא לשון ר"ת, או תוספת שבלי הלקט, וראה להלן. ואיך שהוא הקושיא מהגמרא, ולא מה יעשה ת"ח, עי' לעיל בהערה.

²² לא הקשה מסמיכת גאולה לתפלה (שם בגמ') אלא מדין ק"ש, ע"ש. והוא כהסבר הנחלת דוד (ב, א ד"ה ומה) בקושיית ר"ת שבדברי הרא"ש.

²³ הקשה ממה שנוהגים ולא מהגמרא (ס, ב), דיש שם חלופי נוסח, עי' ברא"ש פ"ט סי' כג.

²⁴ בשבלי הלקט כאן (איני יודע אם גם הוא מהא"ז או ממקור אחר) "והוא דירושלמי נראה שהיו

מבע"י משום דסמכי' אהא דאמר פ' תפלת השחר (לקמן כ. ה) דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד, פי' דעבד כרבנן שתפלת המנחה עד הערב עבד ודעבד כר' יהודה שתפלת המנחה עד י"א שעות חסר רביע עבד, ומנהגינו כר' יהודה שבעוד שעה ורביע שעה אנו קורין ק"ש שאז כלה זמן המנחה והגיע זמן ערבית וע"כ (ועל כן) קורא ק"ש ומתפלל דהלכה כר' יוחנן כדפרי' וה"פ דעבד כרבנן עבד שלעולם ינהוג כרבנן בין בק"ש בין בתפלה ודעבד כר' יהודה עבד מפלג המנחה בין בק"ש בין בתפלה. ואין זה דומה לשדרה וגלגולת (פריקין ז. ה) ²⁵ דפליגי ב"ש וב"ה דפ' אלו טרפות (חולין מ. ג). ואם תאמר מאי האי דפריך לקמן בפרקין (ג. ג) ר' יהודה לרבי מאיר דאמר בגמרא משעה שהכהנים טובלים הלא כהנים מבעוד יום הם טובלים ולדידי' נמי הרי קורין אותה מפלג המנחה שהוא יום גדול. תריץ דהכי קאמר לדידך דסברת כרבנן דפליגי עלי פרק תפלת השחר דתפלת המנחה עד הערב אם כן הוא יום באותה שעה לענין קריאת שמע ²⁶:

סימן ד

שו"ת הרי"ד (סימן קטז)

צורבא מדרבנן ר' פל' כהן חברנו, מן השמים פתחו לך מעיינות חכמה ותזכה ללמוד וללמד לשמר ולעשות. את אשר כתבת אלינו עמדנו בהם, ומה שבלבי אשיבך.

א. על קריאת שמע שבערבים שמתירין אותה לקרותה מבעוד יום וסומכין על דברי הירושלמי (נרות פ"א, ה"א, מ"א) ק"ש שבערב אחר צאת הכוכבים ואפי' התנאים שחלקו לא התירו להקריא אלא דבר מועט, וז"ל הלכה כמותם.

ב. כינו להן נחשונה ומתירין, ואתה הוכחתה להם שההלכה שלנו אינה מוכחת כן. יפה דנתה ויפה זכיתה וכל דבריך כפתור ופרח, כי סוגית ההלכה

רגילין לומר קריאת שמע קודם תפלת ערבית כמו שאנו קורין אשרי קודם מנחה. (מש"כ "ערבית" לכאורה אינו מישב הירושלמי, דאם התפללו מעריב מעט יום כר' יהודה וכדברי ר"ת שאין כדל זין מעריב לק"ש, מדוע לא קראו ק"ש עם ברכותיה ללאת ידי חובתם. ועי' לעיל נהפך נחשו' מספר הישר (חידושים) לר"ת). האו"ז לא הביא כאן שום ישוב על דברי הירושלמי. ועי' לעיל בסוף תשו' ר"ת שלא הביא ישוב זה אלא שאנו סומכים על תלמוד שלנו נגד הירושלמי. וכן משמע מתשו' אחרת של ר"ת שהבאנו ממחזור ויטרי.

²⁵ בעירובין (ז, א) "אמר רב שיזבי כי לא עבדינן כחומרי דבי תרי היכא דסתרי אהדדי, כגון שדרה וגולגולת, דתנן.... ושם (ו, ב) העושה מקולי ב"ש ומקולי ב"ה נקרא רשע. ועי' לשון הרא"ש כאן דמרמוז לתרי קולי דסתרי אהדדי. וזה מש"כ האו"ז "שלעולם ינהוג כרבנן בין בק"ש בין בתפלה". ה"ה לר' יהודה, וזה לא כמנהג העולם המובא בתוס' וברא"ש. ועי' ברא"ש בסוף הסימן.

²⁶ בתוס' (ב, ב ד"ה אמר) כתוב "ויש לומר דלדידיה לא קשיא דלא דריש בשכבך ובקומך אבל לרבנן דדרשי קשיא דאינו זמן שכיבה". כאן באו"ז וכן ברא"ש אין הוכחה שלר"ת ר' יהודה אינו דורש "בשכבך". וניתן לפרש דעתו שהעיקר תלוי בלילה "ויבשכבך" הוא סימן ללילה. ועי' לעיל בתשו' ר"ת (ממגן אבות) דכתב תירוץ אחר, ומה שהקשה עליו ר' שמחה (שם בהערה), ותשו' הרי"ד. אין הכרע כאן בדברי האו"ז דעתו להלכה, אם כרש"י ועוד ראשונים, אם כר"ת.

מוכחת שאין קורין אותה אלא מיציאת הכוכבים, כאשר כתב רבינו יצחק אלפס בהלכותיו (ברכות סימן 6). ואפילו אותם התנאים שחלקו שם (ג. ב.) לא היו מתירים להקדים אלא דבר מועט, מכל מקום אין הלכה כמותם כי אם כסתם מתני' (ג. ב.) דקתני משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן והיא שעת צאת הכוכבים, וסתם מתניתין היא נמי כרבנן, דלא איפליגו רבנן אלא בסיפא בעד סוף אשמורה הראשונה מכלל דברישא מודו²⁷, ושאר תנאי דשרו קצת מבעוד יום יחידים נינהו ואין הלכה כמותם.

דעת רש"י, ובאור דבריו, אכל הנכון לאחר וגם המורה (רש"י) כך הוא סובר מדכתב בתחלת פירושו, אחר צאת הכוכבים.

לפיכך לא יצא ידי חובתו הקורא קודם לכן, א"כ למה קורין בבית הכנסת כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה, והכי תניא בברכות ירושלמי, ולפיכך חובה עלינו לקרותה משתחשך, ובקריאת שמע פרק ראשון שאדם קורא על מטתו יצא (פ"ג). הנה מוכיחים דברי המורה שאין האדם יוצא ידי חובתו אם קראה מבעוד יום, ונותן תקנה שיקרא אדם קריאת שמע על מטתו ויצא. ובודאי לצאת אדם ידי חובתו יפה אמר שאדם יוצא בפרק ראשון של מטה, ואע"פ שקורא אותה בלא ברכות לפניו ולאחריה, דעיקר קריאת שמע פרק ראשון הוא, וברכות נמי אינן מעכבות את המצות. אבל אינו נראה לי לעשות כן, שכיון שאין מצותה אלא לאחר צאת הכוכבים מי הביאנו לקרותה מקודם לכן ולברך עליה לפניו ולאחריה, ולסמוך על אותה של מטה שהיא פרק אחד בלא ברכות שלא נתקנה אלא מפני המזיקין, ולעמי הארץ, וצורבא מרבנן סגי ליה בחד פסוקי דרחמי (ס"ג, ב. 6). אלא הנכון הוא לאחר עד צאת הכוכבים ולקרוא קריאת שמע בברכותיה ולהתפלל, ועל מטתו יאמר מה שהוא רוצה, והעושה כן יוצא ידי כולם ומקיים מצות קריאת שמע בעונתה וסומך גאולה לתפלה.

גם נם לירושלמי אין נכון לקרוא ק"ש וגם הירושלמי כך הוא סובר, דמדקאמר א"כ למה מבעוד יום, רק לא רצו למנוע העם ממנהגם.

קורין אותה בבית הכנסת וכו', דמשמע א"כ שאין זמנה אלא מיציאת הכוכבים למה קורין אותה בבית הכנסת מבעוד יום, ומהדר כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה²⁸ שהיו נוהגים להתפלל ערבית אחר תפילת המנחה מיד, דסבירא להו כר' יהודה (ברכות מ. 6) דאמר מזמן פלג המנחה ולמעלה זמן תפלת ערבית הוא, ולא היו רוצים לעמוד ולאחר עד צאת הכוכבים, וכדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה נהגו לקרוא קריאת שמע מבעוד יום, ולא שהלכה כדבריהם אלא כך נהגו הם שלא כהלכה, ולא רצו חכמים למונעם מפני שראו שרובם נהגו לעשות, שהיה קשה להם לשהות עד צאת הכוכבים בבית הכנסת כמו שנוהגים העולם עד עכשיו. ודומה דבר זה לפת גוים שחכמים אסרו אותה (ע"ז לו. ב.) ובני העולם נהגו לאוכלה, ולא רצו

²⁷ ע"י להלן סעי' ד.

²⁸ המאירי במגן אבות פ"י כדי לסמוך גאולה לתפלה, ואין הכרע לרי"ד אם לירושלמי קודם הזמן ברכו ברכות עס קריאת שמע.

(ל)חכמים למונעם מפני שראו שלא היו יכולים לעמוד בה והניחום לעשות כמנהגם כדאמר ר"י התם בירושלמי (ירושלמי ע"ז פ"ג הל' ה) פת מהלכות עימעום היא, שעמעמו עליה ולא רצו לאוסרה להם, ומכל מקום אע"פ שלא אסרו להם הפת באיסורה עומדת ונמנעים היו חכמים לאוכלה הם, הכי נמי בקריאת שמע הרוצה לצאת ידי שמים אל יסמוך על מנהגם אלא יקרא אותה בעונתה²⁹.

ב. וראיתי שרבינו תם מתיר לקרותה מבעוד יום מכח תשובת ר"ת, החולק על רש"י, ומתיר ערבית אחר פלג המנחה כר' יהודה, וחידוש רה"ק ק"ש. ההלכה, וכך כתב³⁰, יש ראיות לקרוא קריאת שמע ולהתפלל משעת י"א חסר רביע דהיינו שעה ורביע קודם הלילה, דמיקרי ערב לגבי קריאת שמע (דתפלת) [ותפלת] ערבית, דהלכה כר' יהודה דאמר עד פלג המנחה, דדייקין הילכתא כותיה מדרב צלי של שבת בערב שבת (נכוח כו. ה) ואמוראי ותנאי טובא, מכלל דמההיא שעתא ערבית היא לק"ש ולתפלה, ומתני' דריש ברכות דיהיב שיעורא מיציאת³¹ (מצאת) הכוכבים אמ' [ינא] ר' אליעזר היא³², אי נמי כמאן דאמר עני וכהן חד שיעורא הוא³³, ולית הילכתא כותיה אלא קיימא לן כר' יהודה דהכא (פ. ה) דקאי כר' מאיר דפירקא קמא (ג. ג) דיהיב שיעורא משעת טבילת כהנים, ור' יהודה (ס. ה) לא פליג עליה אלא משום דבין השמשות ידידיה שלשה חלקי מיל, וטבילה קודם לכן דהיינו יתר משעה ורביע אבל אי לאו הכי לא הוה פליג עליה³⁴ דקא מהדר ליה לר' מאיר והלא כהנים מבעוד יום טובלין, ואהדר ליה ר' מאיר כו', וקיימא לן כרב דצלי משל שבת בערב שבת, וכן מחול לחול, וכל שכן הוא, וקיימא לן כר' יוחנן (נכוח ד. ג) דאמר קריאת שמע ואחר כך תפלה, ומדברי שלשתן³⁵ נלמוד, ואע"ג דקאמר (ס. כו. ה) דעבד כמר עבד דמשמע דיעבד לכתחלה הוא דקאמר עבד (עכ"ל ר"ת).

²⁹ כ"פ רבינו בפסקיו ריש ברכות, וכן מביא שבלי הלקט ח"א סימן מח בשם רבינו, וזהו שיטת הגאונים רב פלטוי גאון ורב עמרם גאון ורב האי גאון מזכירם רבינו להלן, וכ"ה שיטת הרי"ף (מזכירו רבינו להלן) הרשב"א והרא"ש והמאירי, (פערט במסדיר).

³⁰ עי' תשובתו לעיל סי' א, מספר הישר.

³¹ מיציאת הכוכבים, וכן לשונו לעיל בתחילת סעי' א.

³² עי' לקמן סעי' ד.

³³ עי' לקמן סעי' ה.

³⁴ בא לאפוקי מקושית תוס' (ב, ב ד"ה אמר), מדהקשה ר' יהודה לר' מאיר הלא כהנים מבעוד יום הם טובלים, כלומר ואידך יכול להיות זמן ק"ש מבעוד יום לפני ג' חלקי מיל לשיטת ר' יהודה עצמו, ש"מ דגם ר' יהודה ס"ל דאין לקרות ק"ש לפני ג' חלקי מיל. לזה הסביר ר"ת שכוונת ר' יהודה, אם בין השמשות ג' חלקי מיל, וצריך להקדים הטבילה יותר, מסתבר להקדימו לפני פלג המנחה שהוא ערב לתחילת זמן ק"ש וערבית. ולהלן בסעי' ג הקשה הרי"ד על דברי ר"ת אלו. ועי' מש"כ מהדיר תשו' הרי"ד אות יא.

³⁵ רבי יהודה, רב, ורבי יוחנן, כן נ"ל. בתשו' ר"ת שבמגן אבות דלעיל "שניהם", ועי' הערה שם.

חולק על ר"ת, ומחלק בין תפלה ובין ק"ש, ואף המקרימים זמן ק"ש, לא אמרו אלא אחר שקיעת החמה, ורב דצלי מבעו", שעת הדחק היה, או דס"ל כריב"ל.

ג. ואינם נראים לי דבריו כלל שנאמר כי ר' יהודה היה מתיר לקרוא קריאת שמע מי"א שעות פחות רביע, דהא מהלך אדם בינוני הוי עשר פרסאות (פסחים נג, ג)

שהן מ' מיל, מגיע לכל שעה ג' מילים ושליש³⁶, ולשעה ורביע מגיעים יותר מד' מילים, ואע"ג דבין השמשות דר' יהודה הוי ג' חלקי מיל כדמוכח בשלהי במה מדליקין (שם לו, ג) הא איכא שהות טובא לטבילת הכהנים ג' מילין ורביע והיכי מהדר לר' מאיר והלא כהנים מבעוד יום טובלים ומה היא טבילת הכהנים לירד ולטבול אינה אלא על דבר מועט מאד והיכי איפשר דלא מצו עבדי לה בשיעור ג' מילים ורביע³⁷. אלא ודאי הדברים מחוורים כשמש ומלובנים כשמלה דלא שרי ר' יהודה מי"א שעות פחות רביע אלא להתפלל תפלת ערבית שהיא י"ח ברכות, דמשעה שעברה שעת תפילת המנחה חלה שעה תפלת ערבית, אבל לקרוא קריאת שמע לא שרי, דכל זמן שהשמש בעולם לא ייקרא זמן שכיבה, וכולהו תנאי דשרו מקמי צאת הכוכבים לא שרו אלא אחר שקיעת החמה אבל קודם שקיעת החמה ליכא מאן דשרי, דר' מאיר דשרי משעת טבילת הכהנים משום דסבירא ליה כר' יוסי דאמר בין השמשות כהרף עין זה נכנס וזה יוצא וטבילת הכהנים דהויא מקמי הכי היא אחר שקיעת החמה, ורב דצלי משל שבת בערב שבת תפלה בלחוד בלא קריאת שמע דהא בפירוש חזינן דר' יהודה דסבירא ליה כותיה לא שרי אלא תפלה ולא קריאת שמע. וכך ראיתי כתוב לגאוני הישיבות (נכדונאי גאון מביאו רי"ג ח"א עמוד יח, וכ"ה דעת רב האי גאון תשובות הגאונים שפרי תשובה סימן ע' מונח כלל הראשונים) דהאי דאמרין רב צלי של שבת בערב שבת דוקא תפלה ולא קריאת שמע, ואע"ג דאמר ר' יוחנן (נרכות ז, ג) אי זהו בן העולם הבא זה הסומך גאולה של ערבית לתפלה של ערבית, אטו מאן דלא סמך (לא סמך) לא יצא ידי תפלת ערבית, ורב דעבד הכי יש לומר בשעת הדחק עשה, כאשר ראיתי שפירש רב פלטוי גאון³⁸ דלא היה יין מצוי בעיר שהיה צריך לילך בה והקדים והתפלל וקידש מבעוד יום, ודוקא נקט שבת ומוצאי שבת משום קידוש והבדלה. אי נמי יש לומר דרב סבירא ליה כר' יהושע (נן ליי) דאמר תפלות באמצע תיקנום³⁹ הילכך אין להוכיח משם לקריאת שמע.

³⁶ כשתחלק 40 מיל ל-12 שעות תקבל 3.33 מיל לשעה.

³⁷ הקשה הרי"ד על ר"ת, הלא די הוא קצת אחרי פלג המנחה כג' מילין ורביע, ואין צורך להרחיק כל כך, וא"כ מה קושית ר' יהודה לר' מאיר. וכי תימה דר' יהודה גם לשיטתו בפלג המנחה, א"כ הוה ליה לר"מ להוסיף בתשובתו "ומי סברת דתפילת מנחה עד פלג המנחה". אלא בהכרח שכל דברי ר' יהודה בפלג המנחה הוא רק לענין תפלת ערבית ולא יותר. לעיל בתשו' ר"ת מספר הישר הבאנו בהערה קושית ר' שמחה על דברי ר"ת, ע"ש. ועי' דברי מהדיר תשו' הרי"ד בהערה אות טז.

³⁸ תשובות הגאונים חמדה גנוזה בצרור תשובותיו לרב פלטוי גאון סימן קג, ובריי"ץ גיאת ח"א עמוד יח מביא זה בשם הלכות, ובעל העתים עמוד לט מביא זה בשם פסוקות גדולות ונמצא לפנינו בהלכות גדולות הלכות קידוש (דפוס וארשא דף יד, ג), (הערת המהדיר).

מאי שתירץ ר"ת דמתניתין ר' אליעזר היא ד. ומאי דאמר רבינו תם דמתניתין דר' אליעזר היא אינו נראה.³⁹

אינו נראה לי כלל, דאע"ג דאמרינן בגמרא (נרכות ג, א) קשיא דר' אליעזר אדר' אליעזר דמשמע דמתני' דר' אליעזר היא ומאי דתנן דברי ר' [אליעזר] גם ארישא קאי, הא מתרץ סיפא ר' אליעזר⁴⁰ ורישא לאו ר' אליעזר, פירוש אלא רבנן היא והאי דקתני דברי ר' אליעזר לא קאי אלא אסיפא, ואע"ג דאמ' איבעי תימא רישא⁴¹ וסיפא ר' אליעזר תני לה ותרי תנאי אליבא דר' אליעזר, לאו למימרא דר' אליעזר תני רישא ולא רבנן, דהא בעל כרחין מדלא פליגי רבנן עליה דר' אליעזר אלא בסיפא דמילתיה דאיהו אמר עד אשמורת הראשונה ואינהו אמרי עד חצות, וברישא דמילתיה לא פליגי עילויה ש"מ רישא דברי הכל היא ולא פליגי עליה רבנן, והאי דאמ' תלמ' [ודא] רישא נמי ר' אליעזר היא הכי קאמר דגם ר' אליעזר איירי ברישא ולא למימרא דר' אליעזר היא ולא רבנן⁴².

מאי דאמר ר"ת אי נמי מתני' אתיא כמאן דאמר עני וכהן חד שיעורא הוא, לא יתכן.⁴³ ומאי דאמר מר נמי אי נמי מתני' אתיא כמאן דאמר עני וכהן חד שיעורא הוא, לא יתכן. דהא

מסקינן אי ס"ד עני וכהן חד שיעורא הוא ר' חנניא היינו ר' יהושע אלא ש"מ שיעורא דעני לחוד ושיעורא דכהן לחוד. ומסיק נמי ש"מ שיעורא דעני מאוחר משיעורא דכהן ש"מ, הילכך איתוקמא מתני' כרבנן וקיימא לן (נפשות מב, א) סתם דמתניתין ומחלוקת דבריתא הלכה כסתם מתני', כל שכן הנך דברית' יחידאי נינהו והלכה כרבים.

סימן ה

שו"ת הראב"ד (שבלי הלקט ח"א סי' מח)⁴⁴.

תפלה בצבור עריף (וכפרס כבהכ"נ) מסמיכת נאולה לנפלה בערב. אבל ברכות וק"ש ימתין לערב. ורב מצלי של שבת בע"ש, לא אמר ק"ש, וכשיטת כמה גאונים.

בקריאת שמע של ערבית, כך אני נוהג שאני עונה אמן אחר ברכת המעריב ערבים ואהבת עולם וקורא שמע עם הצבור כקורא בתורה. ועל אמת ואמונה אני עונה

אמן ומתפלל עם הצבור, וכשמגיע זמן צאת הכוכבים אני קורא את שמע בברכותיה ואיני משגיח לסמיכת גאולה לתפלה⁴⁵. ומה שאני עונה אמן עם הצבור בברכות כי

³⁹ מחוק כאן בכ"י תיבות "לא קאי אלא אסיפא ואע"ג" (ע"פ הערת המהדיר), וכפול הוא מלקמן. כנוסחו כאן כ"ה בפסקי הרי"ד, ועי' הערה הבאה.

⁴⁰ סותר כאן לנוסחו בפסקי הרי"ד, ועי' בדק"ס.

⁴¹ וכ"כ בפסקי הרי"ד, ועי' גם באו"ז והרא"ש בסימן א.

⁴² עי' שו"ת רמ"ע סי' א. דברי רבינו אלה קרובים ללשון הרי"ף ריש ברכות עיי"ש (הערת המהדיר).

⁴³ (שם עוד כמה ענינים הנוגעים לעניננו, ע"ש). משם הודפס בשו"ת הראב"ד (מהד' קפח) סי' קצד. ושם מיחסו לראב"י אב"ד (בעל האשכול) חותנו של הראב"ד.

⁴⁴ כשיטת רב האי גאון המובאת לפני כן בשבלי הלקט, הובא גם ברא"ש ריש ברכות, ובהרחבה בתר"י.

אני ירא משכחה, ואם חס ושלום אשכח מלקרות את שמע בעונתה אהיה כאחד מן הצבור אע"פ שהן [אינן] קורין את שמע בעונתה. ומתפלל אני עמהם דתפלה עם הצבור טפי עדיפא, ובית הכנסת מקום תפלה היא, והתפלה קרויה מנחה טהורה (תפליס קמא, ז), והוקבע בתלמוד (נרכות כו ב) השתא דלא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר לא כר' יהודה ולא כרבנן דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד. פי' מי שרוצה להתפלל מנחה עד צאת הכוכבים הרשות בידו. ומי שרוצה להקדים תפלת ערבית מפלג מנחה אחרונה הרשות בידו, אבל קריית שמע לא תהא אלא בעונתה שהיא צאת הכוכבים. ורב מצלי של שבת בערב שבת ושל מוצאי שבת בשבת (נרכות כו, ז) קריית שמע הוה קרי לצאת הכוכבים⁴⁵ ולכך היה מקדים התפלה שהיה יודע שלא היה מזדמן לו כוס של קדוש והבדלה או שלא היה יכול להתפלל התפלה במוצאי שבת במקום נקי, או שהיה לו עסק של מצוה או פדיון שבויים למוצאי שבת⁴⁶. ובערב שבת היה מקדים לפי שהיה [רוצה] להוסיף מחול על [ה]קודש. וכמה הוא יפה לעקור אותו מנהג המשובש⁴⁷ אלא שקשה לאדם לעקור המנהגים דלמא אתי לאינצויי אם לא יתועדו הגדולים לתקן הדבר ולהעמידו על מצוותו.

והמנהג שאתה עושה טוב הוא, אך מי מכניס אותך לכתחילה אין להפריד הברכות, שתיים בזמן, ושתיים שלא בזמן. אם לברך על קריאת שמע שעל המטה.

טוב לברכן כסדר אע"פ שאין מעכבות בכסדרן, ואע"ג שאדם קורא קריית שמע בברכותיה בזמנה שהוא צאת הכוכבים, קורא פרשה ראשונה על מטתו (נרכות ד, ז; ס, ז) וברוך המפיל חבלי שינה. ומי שרוצה להוסיף קראי דר' יהושע בן לוי (שנושא טו, ז) מוסיף. אך אותה ברכה שמברכין עליה⁴⁸ אסור לברכה. והר"ר יהודה בן ברזילי זצ"ל קורא עליה מוציא שם שמים לבטלה כי לא תקנוה רבותינו⁴⁹. וזה הדעת הוא משתנה

⁴⁵ כ"כ בהאשכול (מה' ר' צב"א עמ' 60, אלבק עמ' 92).

⁴⁶ כשיטת כמה גאונים, עי' אוצר הגאונים (תשובות ב, ב) וריצ"ג (שערי שמחה) סוף הל' הבדלה. אבל ר"ח חולק, עי' ראב"ן סי' קעא, ראבי"ה סי' א, ואו"ז סי' א.

⁴⁷ שקוראים קריאת שמע בברכותיה לפני צאת הכוכבים.

⁴⁸ ברא"ש (סי' א), ובתלמיד רבי' יונה, הובא בשם ר' עמרם לברך אקב"ו על קריאת שמע, ומשמעות הענין שם רק בקריאה שיוצא בה חובת ק"ש דאורייתא (ועי' פ"ע מהד' רמ"ל פרומקן ח"א עמ' 386, דהאריך נלאורו). ומה שהקשה בתר"י הוא על הנוסח ולא על עצם הברכה. ומשמע כאן שמדובר שכבר יצא ידי חובתו של ק"ש אחר צאת הכוכבים. וא"כ אין הכוונה לאפוקי מר"ע. ועי' להלן בהערות.

⁴⁹ ל"מ בספר העתים. ומש"כ כאן "לא תקנוה רבותינו", כוונתו לא תקנוה על ק"ש על המטה שלשם שמירה. וז"ל תשובת ר' האי (בתו' הגאונים שערי תשובה סי' נז), "וששאלתם שיש בבני הדור מי שמברך קודם שיקרא ק"ש על מטתו הכי ב"א ה' אמ"ה אקב"ו על קריאת שמע ולהמליכו באהבה (כנר) "ולמליכו בלחש" היה חלק מהנוסח, ועי' פ"ע מהד' רד"ג עמ' נז) ואנן חזי לן דהא ברכה זו אינו מטבע הברכות, והמברכה הרי הוא מברך ברכה שאינה צריכה ומוציא שם שמים לבטלה מפני שק"ש על מטתו רשות היא כדאמרין שאם ת"ח הוא אינו צריך, אלמא לאו מצוה היא. ועוד מברך מצפרא

לדבריו שאוסר לברך על התורה כל היום⁵⁰ ואומר כמו כן קריאת שמע על מטתו קריאה בעלמא היא שהרי אמרו אם תלמיד חכם הוא אינו צריך. אבל לדעתינו⁵¹ שאנו סומכין על הירושלמי (נרות פ"א הל' ה) שאומר והוא ששנה על אתר אנו מברכין על קריית המטה ברכה של תורה⁵². ואיכא למימר כי מפני שלא הותקנה אלא לשמירה בעלמא ולא לעיקר קריאה דדברי תורה, ולהכי מותר לקרותה להגן בהן כדאמרין (שנושט טז, ה) להגן שאני, ולכך אין צריך לברך עליה.

רב"י יצחק בן מרן נהג בירושלמי, אבל הגאונים קבעו זמן ק"ש בצאת הכוכבים. וגם רבינו יצחק בן מרן לוי זצ"ל היה סומך אקריאת שמע⁵³ כמו שנוהגין עכשיו בני דורנו על גמרא דבני מערבא (ירושלמי נרות פ"א הל' ה) דגרסי הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. אלא דחזינן לכל הגאונים שקבעו זמן קריית שמע צאת הכוכבים ואין לנו לזוז מדבריהם ומהתלמוד שלנו ולסמוך על הירושלמי⁵⁴, וכן פסק רבינו יצחק פסי.

סימן ו

שו"ת מן השמים (סימן יט)

ועוד נסתפקנו על המנהג שנהגו רוב העולם לקרוא קריאת שמע של ערבית טרם צאת הכוכבים וסומכים על פרשה ראשונה שקוראים סמוך למיטתם⁵⁵. ויש תימא בזה שעל הקריאה שהיא שלא בעונתה נברך ברכותיה לפניה ולאחריה. ועל

אהבה רבה ואמרין שכבר נפטר באהבה רבה הלכך האי ברכה ליתא כל עיקר. "גם שם משמעות דבריו, שאם היה קורא על מטתו ק"ש דאורייתא, אינה ברכה לבטלה, רק עדיין יש טענה על הנוסח. ועי' לעי' בהערה. ונר' דהתופסת "ולהמליכו באהבה" בא ליישב אחד מטענות תר"י מדוע אין לסמוך על ק"ש שלמטה לצאת ידי חובת ק"ש דאורייתא, ז"ל "ועוד שאינו מכין לצאת בה ידי חובה מן התורה ומצות צריכות כוונה, דאפי' מי שאמר שאין צריכות כוונה מודה דלכתחלה צריכות, ועוד שאפילו בלא זאת הכוונה צריך כוונת הלב לקבל עליו עול מלכות שמים במורא ובאותה שעל מטתו אינו מכין על זה וכו'".

⁵⁰ הובא בתשו' הראב"ד בשמו בשבלי הלקט סי' ה (משפ' העתיקו ה' קפח נשרת הראב"י אב"ד סי' ג ומיחסו אליו), ול"מ בספר העתים כי אם מש"כ לענין שלא ברכו בתורה תחילה (עתים עמ' 263).

⁵¹ וכן נוטה דעתו בשבלי הלקט סי' ה הנ"ל.

⁵² לכאורה כעין דעת תר"י באהבת עולם, אבל שם מדובר בק"ש שיוצא ידי חובתו לאחר צאת הכוכבים, וכאן אפי' אם כבר יצא ידי חובתו.

⁵³ וקורא מבעוד יום עם ברכותיה, וכיוון בק"ש שעל המטה לצאת ידי חובת ק"ש, כן נ"ל.

⁵⁴ המתיר לקרות ק"ש עם ברכותיה מבע"י. אבל ענין סמיכת גאולת ערבית לתפלה כתב לעיל דעדיף תפלה בצבור.

⁵⁵ כשיטת רש"י.

הקריאה שהיא בעונתה לא נברך כלל וגם שלא נקרא אלא פרשה אחת, ולכן יש מהחכמים⁵⁶ שנהגו שלא לברך לפני ולאחריה עם הקהל אך מתפלל תפלת ערבית עם הקהל ומתאחרים עד הגיע עונת ק"ש וקורין אותה ומברכין לפני ולאחריה, ואינם חוששין אם מקדימין תפלת ערבית טרם ק"ש בעבור שיתפללו עם הצבור, ועל זה שאלתי איזה דרך טוב משני הדרכים האלה אם טוב לקראותה עם הצבור ולברך ברכותיה לפני ולאחריה ולהתפלל עם הצבור בסדר הסידור ק"ש ואח"כ תפלה אע"פ שהיא שלא בעונתה והפרשה הראשונה קורא בעונתה סמוך למיטתו, או טוב המנהג האחר אשר הזכרתי⁵⁷.

והשיבו בקצרה: יחדיו לב נשלם, שם א-להי עולם, ברכו⁵⁸.

56 ע"י תשו' הראב"ד דלעיל. 57 ע' כל התשובות דלעיל. 58 מעניין מאד שחרוז זה שהשיבו בו הוא פתיחת רשות לברכו מר' יהוספיה הגר נדפס בקונטרס הפיוטים שבסוף מחזור ויטרי סי' פ"ג (עמ' 49), וע' בהערות שם (עמ' 81), (הערות מהדיר ס). והנה התשובה אינה ברורה לנו.

כמה דברים הטעונים בירור, שנכתבו בזמן הלימוד. חלקם מתבארים בתשו' הנ"ל.

(א) הירושלמי שהביא רש"י, אם קרו שמע בברכותיה או בלי ברכותיה. וכן דברי הבבלי דרב צלי של שבת בע"ש אם קרא אז שמע או לא. לכאורה הוא מחלוקת הגאונים ור"ת. ואם פשט בסוגיא אחת מחייבת את השני.

(ב) מתי התפללו בירושלמי שמונה עשרה, לפני הלילה וכרבי יהודה, או בצאת הכוכבים וכרבנן (אבל שמע קרו לפני צאת הכוכבים). ואם זה תלוי בפרש"י או ר"ת.

(ג) בדעת רבינו תם. תוס' כתבו בשמו דבירושלמי מדובר בשמע כמו מנהגנו באשרי לפני מנחה. מתי אמרו שמע, לפני מנחה או אחריה, או לפני תפלת ערבית. לכאורה יש בזה מחלוקת.

(ד) אם קראו בברכות או בלי ברכות. ואם פרשה ראשונה או כל ג' פרשיות. ואם זה תלוי במחלוקת רש"י ור"ת.

(ה) האם יש הוכחה בדעת הירושלמי אי ס"ל כרבי יוחנן או כריב"ל לענין סמיכת גאולת לילה לתפילה.

(ו) דברי רבי חננאל שבראבי"ה (סי' א) שהמשנה בק"ש שעל המטה, וכן דברי האו"ז דירושלמי כריב"ל, האם הוא לירושלמי הראשון, או שמא כוונתו לירושלמי שהביא רבבי"ה בשם רבי שב"ט.

(ז) בתשו' ר"ת שבמגן אבות בסוף (וכן במחזור ויטרי ושם חתום שמו יעקב בן מאיר) הביא דלא פסקין בירושלמי, האם זה סתירה למש"כ תוס' בשם ר"ת.

(ח) באו"ז (צ"ע משבלי הלקט סי' מח שמקורו ממנו), בראבי"ה ובראב"ן אין התייחסות איך ר"ת מתרץ הירושלמי. ומה שהובא בתוס' בשם ר"ת לכאורה נמצא במגן אבות ובראבי"ה בשם אחרים. האם להסיק מכאן דקיבלו בדעת ר"ת דלא כתוס' בשם ר"ת באוקימתא שלו.

(ט) רבי שב"ט בראבי"ה האם חולק על ר"ת או רק משלים דבריו.

(י) האם ר"י שבתוס' חולק על ר"ת או מסכים לדבריו ורק מוסיף עליו. ועי' בזה ביד דוד ושפת אמת. ועי' באבודרהם אשר הביא רק קושיות ר"ת (ולא תירוצו) ואחר דברי ר' יונה (ט"ס רצ"ל ר"י, והוא ר"י שבתוס') אם יש להוכיח ממנו דר"י אינו סובר כר"ת.

(יא) האם מה שבספר הישר (חידושים סי' תכב) חלק הראשון והשני הוא כפול או לא, ואם כפול שמא שני החלקים הם תשובות שונות.

(יב) האם מה שבחידושים הוא תשובת ר"ת או של אחד התלמידים היות שלכאורה הוא שונה מדברי ר"ת המובאים ע"י אחרים. וגם בסוף כתב "אלא מה שפירש רבינו יעקב זל"ע".

(יג) באבודרהם אחרי דברי הר"י (שם בט"ס ר' יונה) הביא חלק השני של התשוב' שבחידושים. האם ניתן להסיק מכאן שאינו לר"ת.

(יד) האם ניתן לתקן לגמרי תשוב' ההיא שבחידושים ע"פ האבודרהם, כולו או רק חלקי.